

EGY MODERN SZENT SZÜLETÉSE ÉS HALÁLA

Peter Weir ausztrál rendezőt legtöbbször valószínűleg az 1989-ben készült *Holt költők társasága* című filmjéről ismerik, de sokan láthatták az 1985-ös

A kis szemtanút is. A rendező sosem volt a hollywoodi díjkiosztók kedvence, de a szakmai kritika rendre nagy elismeréssel fogadta a filmjeit. Így járt ezzel az 1993-ban készült filmjével is, de ez különösen kevés díjat kapott, pedig a rendező tehetsége, a film témája (egy repülőgépkatasztrófa), és a szakmai kritika alapján ez lehetett volna másképp is. Hogy miért nem lett mégsem sikerfilm, az valószínűleg annak köszönhető, hogy a rendező a légi katasztrófának egy olyan lehetséges lélektani következményét – *a megvilágosodást* – állítja a középpontba, ami a modern nyugati ember számára fogalmilag nehezen értelmezhető.

A film története röviden a következő. Egy amerikai légitársaság egy járata San Francisco közelében kényszerleszállást hajt végre, a gép darabokra szakad, az utasok túlnyomó része meghal, csak néhány szerencsés éli túl a katasztrófát. A film két túlélővel foglalkozik részletesen: az egyik a főhős (Max), aki a katasztrófában elveszíti legjobb barátját és közvetlen munkatársát, a másik pedig egy latin-amerikai származású amerikai nő (Carla), akinek az alig két éves gyermeke marad a roncsok között. Hogyan tudják feldolgozni a katasztrófa eseményeit? Be tudnak-e illeszkedni életük eddigi keretei közé?

Max hazatérése után teljesen idegenül érzi magát családjában. Az állapota miatt aggódó feleségétől (Laura) azt kéri, hogy ne sajnálja őt, mert a katasztrófa a legjobb dolog, ami valaha is történt vele. A sajtóban az evangéliumi irgalmas samaritánushoz hasonlítják, mert egy általa megmentett kisfiú jóvoltából elterjed a hír, hogy a túlélőket ő vezette ki a lezuhant roncsból. Irtózik a katasztrófa vámszedőitől: menekül az újságírók elől, a pszichiáter segítségét elutasítja, az ügyvédnek és a repülőn meghalt barátja feleségének kártérítési üzemében nem kíván részt venni. A pszichiáter sem tud vele mit kezdeni, de aggódik érte, mert a jelek szerint sérthetetlennek gondolja magát.

Mi történt Maxszel a katasztrófa során? A filmből megtudjuk, hogy mindig is nagyon félt a repülőutaktól, és ez alkalommal is, míg a repülőn a barátja a laptopján dolgozott, ő csak a repülésre tudott figyelni, így az elsők között vette észre, hogy a gép kormányozhatatlanná vált. Természetesen rögtön hatalmába kerítette a rettegés és halálfélelme már-már az őrléti 23 fokozódott, amikor egyszer csak egy erős fényt látott a repülőgép alakjában, miközben azt mondogatta magában: „Ez az, ez a halál. Nem félek, nincs bennem félelem”, majd később többször is kijelentette: „Meghaltam.”

Vajon mit értett ezen a főhős? Biológiailag nyilván nem halt meg, hiszen a későbbiekben is ott mozog a többiek között, látják, beszélgetnek vele. Nyilvánvalóan ez a film egyik kulcskérdése, amelyre mindenképpen meg kell próbálnunk valamilyen választ találni. Talán a legjobb – és feltehetően a rendező szándéka szerinti – válasz az, hogy Max hétköznapi énjé, *az egoja*, mindaz, aminek addigi élete során ő magát gondolta, *egy időre tényleg meghalt*. A trauma hatására Max egyik pillanatról a másikra eloldódik minden családi, társadalmi köteletétől, minden olyan reflexről és normától, amelyet a társadalmi együttélés során spontán vagy nevelése során elsajátított. Egy csapásra megszabadul tudatának a születése óta folyamatosan épülő érzelmi és kognitív kondicionáltságától, *külső feltételektől való függésétől*, tudatának külső rángatottságától. Azt mondhatjuk tehát, hogy Max tudata a trauma hatására *egy időre megvilágosodik*.

Kisebb-nagyobb megvilágosodási élményben mindenki részesülhet. Valószínűleg sokan érezték már azt egy közeli hozzátartozó elvesztése, egy életet veszélyeztető betegség vagy például egy meghitt kapcsolat felbomlása miatt, hogy legszívesebben levetnék magukról – mint egy ruhát – addigi életüket és tiszta lappal újrakezdenének mindent. Az ilyen élmények persze általában sokkal kisebb intenzitásúak annál, mint egy légiszerencsétlenség átélése, de egy hétköznapi ember számára mégis némi fogódzót jelentenek a Maxszel történetek megértéséhez.

A megvilágosodás fogalmát a *modern pszichológiai terápia* is használja, például a *megvilágosító élmény* az egyik alapvető kategória Irvin D. Yalom egzisztenciális terápiajában. Yalom – Heidegger nyomán – megkülönbözteti az emberi létezés két alapvető létmódját: a *mindennapi* és az *ontológiai* létformát. A mindennapi életben az ember figyelmét olyan mulandó jelenségek ejtik rabul, mint a külső megjelenés, a birtoklás vagy a hírnév, vagyis az ember azzal foglalkozik, *ahogy* a dolgok vannak; az ontológiai létformában viszont az ember rácsodálkozik arra, hogy a dolgok egyáltalán *vannak*. Ha az

ember rádöbben a *lét alapvető adottságaira*, amelyek – Yalom szerint – *a halál, a szabadság, az elszigeteltség és az élet értelme*, akkor az szorongást kelt benne, amely szorongás eljuttathatja ahhoz a megvilágosító élményhez, melynek hatására feladja a hétköznapi létmódot és átáll az ontológiai

24 létmódra. Ebben a létmódban képes jelentős egzisztenciális döntéseket hozni és változtatni az életén. Yalom megvilágosodás-fogalmában nincs szükség arra, hogy az ember Istenhez kerüljön közelebb, így az *ateisták* számára is értelmezhető a fogalom.

Egy *hindu* megvilágosodási történettel találkozhatunk Baktay Ervin *Indiai éveim* című könyvében. Ebben egy léha szikh fiatalembert egy átmulatott éjszaka után a felkelő nap látványa döbrenti rá arra, hogy korábbi élete nem ért semmit. E döbbenet hatására elszakítja minden emberi kötelékét, teljesen megszünteti tudatának addigi kondicionáltságát, szabad lesz és egész lényével *Önmagához és Istenhez* fordul. A hindu megvilágosodás (akárcsak a *keresztény*) Istenhez kötődik: a megvilágosodott ember Istenhez kerül közel, a megvilágosodás Istenben történik, így ez mindig valamilyen *teista* világnézetet tételez fel.

Ami viszont a megvilágosodás buddhista fogalmát illeti, arról Pressing Lajostól a következőt olvashatjuk: „Azáltal, hogy a Buddha elérte a megvilágosodást, *tudata bizonyos értelemben univerzalizálódott, azaz egyetemessé vált*. Túlnőtt azokon a személyes kereteken és személyes korlátokon, amelyeket a nem megvilágosodott személyiség jelöl ki. Az a tudat, amely az öt személyiség-összetevő (*szkandha*) körébe van zárva, kondicionáltsága miatt eleve nem lehet megvilágosodott. A kondicionált, függő, feltételekhez kötött tudat éppen ellentéte a megvilágosodott tudatnak.” Látjuk, hogy a buddhisták sem egy transzcendens Istenhez kötik a fogalmat; a tudat univerzalizálódása a tudatnak és az anyagi világnak valamiféle egyesülését jelenti, így ez egy *panteista* világnézetre emlékeztet bennünket. (Mivel a buddhizmus nem ismeri a teizmust, szigorúan véve nem lehet panteizmus, de a mi nyugati kultúránkból nézve hasonlít hozzá.)

De melyik értelemben használja a fogalmat Peter Weir? Szerintünk eléggé egyértelmű, hogy a filmbeli történéseket a megvilágosodás buddhista fogalma ihlette. Nézzük, hogy miért?

Az biztos, hogy Max szörnyű halálfélelme a zuhanó repülőn egyszer csak megszűnt és ezután valóságos csodákra volt képes: megszabadult a repüléstől való félelmétől, sőt, megszabadult magától a félelemtől. *Félelem nélkül* ment végig a repülőn, bátorította a rettegő utasokat, és leült egy egyedül utazó

kisfiú mellé, hogy tartsa benne a lelket. A földet érés után halálos nyugalommal vitte ki a túlélő utasokat a géproncsból a szabadba, majd odavezette a kis csapatot a kukoricaföldön keresztül a közben már megérkezett mentőkhöz. Miután látta, hogy órá már nincs szükség, egy bérelt kocsival kiment a sivatagba és azon merengett, hogy az ember olyan könnyen megsemmisíthető, mint egy nedves homokcsomó. Ezután meglátogatta egy régi hölgyismerősét („meglátogatta a múltját”), akivel egy szót sem beszélt a katasztrófáról, mint akinek ez egy csöppet sem fontos. Közben a hölgy a szokványos hétköznapi életéről panaszkodott keserűen (hogyan neveli a gyerekeit, hogyan hagyta el a férje, stb.), Max magabiztosan elfogyasztott egy nagy tál földiepret, amitől a baleset előtt súlyos allergiás rohamot kapott volna.

25

Ezek az események azt mutatják, hogy a zuhanás során Max megszabadult korábbi kondicionáltságaitól:

- megszabadult a korábbi tapasztalatain alapuló félelmeitől, hiszen megszűnt a zuhanástól való rettegése;
- megszabadult az érzelmeitől való függőségétől, hiszen teljes szenvtelenséggel beszélgetett a régi barátnőjével éppúgy, mint később a feleségével;
- megszabadult a fizikai világtól való függőségétől, hiszen nem lett baja attól az ételtől, amely korábban súlyos allergiás reakciókat váltott ki belőle.

Vagyis Max egy megvilágosodott tudatállapotban tért vissza régi világába – de *lehet-e így élni ebben a világban?* Nézetünk szerint ez a *film alapkérdése*, a válaszhoz térjünk vissza a filmhez!

A visszatérés után Max nem találja a helyét, a pszichiátert elzavarja, és úgy viselkedik, mint aki tényleg sérthetetlen, hiszen száguldó autók között kel át egy forgalmas úttest másik oldalára úgy, hogy a haja szála sem görbül, majd azt kiabálja az ég felé, hogy „nem bírsz velem, meg akarsz ölni, de nem bírsz!” Ezután a pszichiáter kérésére együtt felkeresik az egyik túlélőt, Carlát, akít a gyereke elvesztése miatt érzett lelkiismeret-furdalása súlyos depresszióba sodort és a katasztrófa óta ki sem mozdult a szobájából. Max Carla szenvedését látva egy mindent átható szeretetet kezd érezni. Elviszi az erősen hívó Carlát a templomba (bár őt a keresztény Isten hidegen hagyja), majd elmennek néhány autós kirándulásra. Max azt gondolja, hogy Carla is hozzá hasonló tudatállapotban van, így abban reménykedik, hogy ők ketten, akik „meghaltak”, megérthetik egymást és elmehetnek együtt valahova. De hogy

hova mehetnének és hogyan élhetnének ott, arról semmiféle információt nem kapunk, a rendező semmilyen alternatív megoldást nem ajánl.

26 Mindeközben az ügyvéd, halott barátjának a felesége és Laura továbbra is szorongatják azért, hogy üzleti szempontból a legjobb valamást tegye. Ő, bár nem akar hazudni, enged az erőszaknak: nagy nehezen beleegyezik abba, hogy azt fogja mondani, amit akarnak. De ez a kényszerítés annyira megviseli, hogy felszalad egy toronyház tetejére, kiáll a lapos tető szélére, és a szédítő mélységbe lenézve teszteli a maga sérthetetlenségét. Miután a felesége meglátja ezt az életveszélyes jelenetet, végképp megretten Maxtól. Mivel korábban Max beszélt már neki Carláról és a hozzá kapcsolódó mindent átható szeretet érzéséről, Laura féltékeny lesz, és bár még mindig nagyon szereti Maxet, a toronyházas jelenet után mégis ultimátumot ad neki: ha nem tud újra *normális férjként és apaként* élni, akkor inkább hagyja el őket.

Mivel Max számára aktuálisan teljesen mást jelent a normalitás, mint a felesége számára, elköltözik egy szállodába. Közben továbbra is gyakran találkozik Carlával, akit egy alkalommal elvisz az izgalmas Oaklandba. A kirándulás után Carla zokogva vallja meg neki, hogy szerinte ő tehet a gyermeke haláláról, mivel nem fogta elég erősen. Válaszként erre, Max saját magukon szemlélteti a tehetetlenség törvényét, hogy bebizonyítsa Carlának, nem ő volt a hibás. Nagy sebességgel nekihajt egy betonfalnak, így Carla megtapasztalhatja, hogy a repülón nem ő, hanem a tehetetlenség törvénye volt „a hibás”. Carla látja, hogy egy frontális ütközés esetén olyan erővel akar kiszabadulni az ember karjából egy nagyobb tárgy (a kísérletben a Max által kezébe adott fémdoboz), hogy egy gyenge női kar nem tudja azt megtartani.

Érdemes itt felhívni a figyelmet arra a falfirkára, aminek nekimentek: egy szív, közepén egyetlen szemmel, körülötte töviskoszorúval. Mivel a koszorú egyértelmű utalás Krisztusra, így az egyetlen szem Isten mindenlátására, a hatalmas szív pedig Isten végtelen jóságára utal. Ennek a „szentháromságnak” hajtanak neki bizarr módon, ami a modern ember Istennel szembeni gyilkos hajlamára utal, arra, amiről Nietzsche beszélt a 19. század végén. A film születése óta eltelt néhány évben Isten megölésének tekintetében azonban olyan „sokat fejlődött a világ”, hogy a filmnek ezt a tragikus utalását ma már alig vesszük észre. (Gondoljunk pl. Lady Gaga nagyszabású clipjeire, ezekben láthatjuk, hogy a szórakoztató ipar hétköznapi eseménye lett az Isten gyilkosság.)

A fizikai kísérlettel Carla megszabadul lelkiismeretfurdalásától, és kezd helyreállni lelki egyensúlya. Megkeresi Max feleségét és biztosítja arról, hogy

nincs oka a féltékenységre. A kezdeti idegenkedés és bizalmatlanság után Laura is megosztja vele félelmét, hogy fiukat esetleg apa nélkül kell felnevelnie. Ezek után Carla felkeresi Maxet a kórházban, megköszöni mindazt, amit érte tett és elbúcsúzik tőle. Max nem érti, hogy Carla miért nem akar vele élni, de az asszony megmondja neki, hogy ő „nem halt meg”, és már újra élni szeretne. 27

Azt látjuk tehát, hogy visszaérkezve régi életébe, Max egyre jobban kezd függeni a hétköznapi világtól. Az autóbaleset során elszenvedett sérülései ki-kezdik sérthetetlenség-tudatát, és amikor Carla közli vele, hogy nem szeretne közös folytatást, végképp elgyengül. Max úgy dönt, a kórházból családjához megy vissza, ahol az ügyvéd éppen egy kis ünnepséget rendez, mert az öngyilkossági kísérletnek beállított szándékos ütközésnek köszönhetően javultak a kártérítési kilátások. Max megkóstolja a feltálat földiepret, amitől allergiás rohamot kap és biológiai értelemben haldokolni kezd, ami jelzi, hogy végképp visszaesett a korábbi, fizikai kondíciók által meghatározott állapotába. Végül Max még megtapasztal egy halálközeli élményt, de Laura újraéleszti, így Max visszafordul a halálba vezető alagútból. Boldogan ölelik át egymást és örülnek, hogy Max visszaért a családjához.

A néző első közelítésben szintén örülhet a happy endnek, de később kiderülhet, hogy a helyzet korántsem olyan egyértelmű, mint amilyennek látszik. A repülőn Max egójának halálával ugyanis megszületett egy új entitás: a partikuláris Maxból a megvilágosodás során keletkezett egy univerzális tudatú lény, és ez a lény a film végén elpusztul. Ezért aztán nem örülhetünk felhőtlenül a „boldog végkimenetelnek”. Örömünk attól függ, hogy miként viszonyulunk Max megvilágosodott állapotához. *Melyik normalitást gondoljuk előbbre valónak?* A családért, a hazáért, az Istenért élő ember *hétköznapi normalitását*, vagy a kondícióitól megszabadult, univerzális tudatú ember emelkedett – nevezük így – *hiper-normalitását*?

Egy hétköznapi értelemben vett normális ember természetesen az első lehetőséget választja, úgy, ahogyan Laura is tette, amikor a családja érdekében megkérte Maxet, hogy inkább menjen el, ha nem tud „normális” lenni. Ugyanakkor az emberiség kultúrtörténete azt mutatja, hogy az ember társadalmilag és történetileg változó hétköznapi normalitása mindig valamilyen hiper-normalitáson alapult. Ilyen hiper-normalitás eredményei a mítoszok, a vallások, a hiedelmek, amelyek az adott hétköznapi normalitást megteremtő kultúrák mindenkori szellemi magját adták. Hogy ez mennyire így van,

ahhoz elegendő a keresztény vallás megszületését és történelmi szerepét felidézni. Gondoljunk például a következő evangéliumi követelményre, melyet Jézus a tanítványainak megfogalmaz: „*Ha valaki hozzám jön, és nem gyűlöli apját és anyját, feleségét és gyermekeit, fivéreit és nővéreit, sőt még saját életét is, nem lehet az én tanítványom.*” (Lk 14:26)

Nyilvánvaló, hogy e mondat ellenkezik a hétköznapi normalitás felfogásunkkal, mégsem tagadhatjuk, hogy ez az abszurdnak látszó kijelentés is szerves része volt annak a tanításnak, amelyet Jézus átadott a tanítványainak, s amelyre építve a tanítványok megalapozták a keresztény vallást – amely aztán több mint ezer évig szilárd alapját nyújtotta a középkori társadalmak normalitásfogalmának. Tehát amilyen nyilvánvaló, hogy Jézus nem a hétköznapi normalitást képviselte, annyira nyilvánvaló, hogy nem kérhetjük rajta számon azt, hogy *ugyanúgy* szeresse a rokonait, mint a „normális” emberek. Ő ugyanis felszámolta a vérségi kötelékeit azért, hogy *egyformán szerethessen* minden embert, hogy *egyformán jó* lehessen mindenkire, a bűnösökhöz éppúgy, mint az igazakhoz. És pontosan ez a kondícióktól való mentesség az, amit egy ideig Max is megélt, de amit - visszatálva a korábbi életébe - szép lassan elveszített.

Arra a kérdésre tehát, hogy melyik normalitást tartjuk előrébbvalónak, a rendező a nézőre bízva a választ. Ugyanakkor azt a kérdést, hogy *lehet-e élni megvilágosodott tudatállapotban a modern nyugati világban*, a film megválaszolja. A film lényegében arról szól, hogy ha egy hiper-normális állapotba került ember visszatér a szerető feleséghez, az apára vágyó kisfiához, akkor rövid idő alatt visszaesik a hétköznapi normalitásának a szintjére. Lehet akármilyen erős megvilágosodása egy embernek, ha nem lép ki korábbi világából, akkor megvilágosodott tudatállapota előbb-utóbb megszűnik. Egy megvilágosodott ember számára a nyugati hagyományok nem nyújtanak semmilyen lehetőséget. Egy indiai megvilágosodott számára az elvonulás természetes megoldását jelentette a remete-lét felvállalása. Ez a 20. század elején még biztosan egy lehetséges út volt: a remetét nem vetették meg, sőt tisztelték, így ellátták őt étellel, itallal, minimális ruházattal. Nyugaton ilyen hagyomány nincs, egy nyugati megvilágosodott gyakorlatilag csak a szerzetesi élet felvállalásával vonulhat el a világtól, de a vallásos hit nélkül élő Maxnek ez nyilván eszébe sem jut. Így azonban előbb-utóbb olyan légüres társadalmi térbe kerül, amelyből ha nem menekül el, akkor elpusztul. Max végül a hétköznapi normalitás szférájába menekül, így túléli a visszatérés megpróbáltatásait is, mi pedig reménykedhetünk abban, hogy megmarad valami az átélt megvilágosító élményekből, és egy magasabb fokú tudatossággal fog újra berendezkedni a „normális” életben. (*Amerikai filmdráma. Rendezte: Peter Weir, 1993*)

